

Завдання
О. Мицюк.

Про переселення на Далекий Схід.

Львів. Бібліотека
Ан. УРСР

Київ, 1913.

1619

1619

—

X

06

~~06033~~

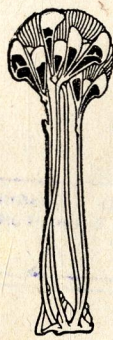
10

О. Мицюк.

Про переселення на Далекий Схід.

6033

(124)

~~06033~~

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

206

Друкарня 1-ої Київської Артілі Друкарської Справи, Трьох-
святительська 5.

I.

Переселення   Далекий Схід це таке місце, де рано
чи   чи пізно а обов'язково мусять збігтися
колонізація.   протилежні змагання двох ворожих рас:
білої—росіян з одного боку і жовтої—китайців з дру-
гого. В залежності од цього на його ріжно див-
ляться: то як на місце для оселення хліборобів—
земський погляд, то як на передові фортеці проти
китайців — урядовий погляд. В обох випадках
туди треба наганяти людей, тільки в першій випад-
ковій то буде переселенням, а в другій—колонізацією.
Ми будемо розглядати Далекий Схід як місце для
переселення рядових селян хліборобів без поділу
їх на енергійних і кволих, на заможних і бідноту, на
потрібних і непотрібних. Описувати, яку багату бу-
дучність знайдуть собі там енергійні, заможні і вза-
галі підходящі люде, значить марить про успіхи ко-
лонізації тоді, як сувора дійсність знає поки що
саме тільки переселення.

Склад Дале-   Складається він тепереньки з шости
кого Сходу.   областей: Амурської, Приморської, Забай-
кальської, Якутської, Камчатської та Сахалінської.
З їх Камчатська та Сахалінська, говорить сенатор
Іваницький, командірований в 1908 році, щоб нала-
дить заселення Далекого Сходу, для масового пе-
реселення хліборобів зовсім не годяться. Там пер-
шорядне місце займали та й займатимуть такі прс-
мисли, як от — скотарство, рибальство, охота,
горнозаводський і т. и. Останні ж за десять
років (1900—1909), прийняли: Приморська область
142,674 душі обох полів, Амурська 65,466 душ, За-
байкальська 2,438 і Якутська 47. Пропорціонально

чим числам ми й спинемося на кожній з областей, розпочавши з Приморської.

Географич- Як їхати по чавунці та потім на не місце і в пароплаві на схід сонця, їхати більше чім принад- місяця і проїхати од України аж вісім ність.

тисяч верстов, то прийдеш на самий кінець Сібіру аж до Японського моря. Отам лежить понад тим морем велика область, що зветься через те Приморською. Багацько в її країн пустинних зовсім, або мало придатних для хліборобства, але є одна, яка з давних давен була влюблена нашим народом і якій він дав своє ім'я, перехрестивши на „Зелений Клин“. Країна та—Усурійська.

А раз улюбили наші хлібороби, значить той Клин годиться для хліборобства. І справді, на всю надзвичайно велику Приморську область через холоди та морські тумани хліборобити можна майже в одній тільки Усурійській країні... Тож хай знає читач, чому ми з усієї Приморської області окремо ставимо і окремо говоримо зпочатку про Усурійську, а не про яку иншу країну.

II.

Про Усурійську країну.

Історія та заселення. Усурійська країна вкупі з Приморською областю забрата од Китаю і приєднана до Росії в 1858 році, а з 1862 року було об'явлено вільне заселення її. 1883 рік можна лічити першим роком, від якого пішло правильне переселення, бо тоді вперше було перевезено морем на казенний кошт гурт переселенців у 1569 душ обох полів. Як була остання „всеросійская перепись“, то наших українців там одмітилося на кожних сто душ двадцять п'ять чоловіка обох полів. Цифра значна, як згадати про велику різноплеменність Усурійського краю. З усіх країн, куди простують наші земляки за новими землями, ні по якій другій такого числа той перепис не знайшов.

По офіціальних відомостях на 1 січня 1909 року у Приморській області жило 544 тисячі людей. В тім числі „руських“ (переважно українців) 413,000, корейців 45,000 та китайців 68,000 чол., тунгузів та инш. инородців 13,000.

Клімат. Усурійська країна по природі своїй лежить так, що з одного боку у неї далекий суходіл, а з другого широке Японське море. От в зімню добу, як суходіл буває холодніше від морської води, дме холодний західний та північно-західний вітер з суходолу, приносе ясну, суху погоду, і робить зіму приблизно вдвоє холоднішою, ніж наша. Літом-же, коли суходіл більше нагрівається ніж море, то тепле повітря з суходолу підіймається вгору, а місце його займає свіжіше, холодніше, яке приноситься східним та південно-східним вітром з моря. Свіже морське повітря приносить з собою великі тумани і оті дивовижні переселенцеві безугавні дощі, що йдуть в Усурійському краї саме тоді, як поспіває хліб та настигають жнива. Як про весь край казати, то клімат його не дуже підходящий для хліборобства.

А щоб вдруге цього не переказувати трохи далі, мусимо тут додати, що і Амурська країна, сумежна з Усурійською, має точнісінько таку природу. І в ній велика дощовитість виходить через однакову причину.

Рослини. Лісові рослини приблизно однакові з тими, які трапляються у нас на Вкраїні. З нових головніші: бархатне, пробкове, чертове та красне дерева, потім кедр та ялина. Трави-ж далеко не схожі на наші, — майже самі лугові — і виростають так заввишки, що в їх кінь з верхівнем легко може заховатися. В наїдку вони не тривні, бо худоба не охоче ними годується. Сіно з таких грубостебельних трав виходе погане і з його одходе сила з'їддя. В непроглядних Усурійських лісах ще росте особлива трава, що зветься „дженьшень“. По китайських забобонах, коли пити настой

з її коріню, то хоч яка не є стара людина, а до неї знов повернеться молодість. Що весни в глибоку тайгу мандрують сотні китайців шукати тую траву. Багацько з їх блудять і заблудивши загинуть.

Один дослідник тих країн зустрів ветхого діда—китайця. Він шукав той чудодійний корінь вже на протязі тридцяти років! І все не переставав вірити, що рано чи пізно, а той корінь знайде і поверне свою молодість. Діл двічі загинув в тайзі з голоду і раз був примушений навіть з'їсти ватну підкладку свого халату і кожани підшви.

Живина. По річках та озерах багацько риби. Стріваються осетер, лин, сом, горбушка, а найважливіша—кета. Бо як приходе час цій кеті класти икру, що буває коло 10—15 жовтня (сентября), то вона йде в такій величезній силі по всіх річках краю, що наловить та насолити риби і икри на всю зіму можна кожному, хто тільки-б захотів.

Чимало й дикої птиці: качок, гусей та фазанів. Фазан може давати добрий зиск. Заморожений він везеться на продаж аж до Петербургу. Багацько й звіру. Місцями трапляється дуже шкідливий для переселенця звір, як от тигр, ведмідь, дикі свині. Крім цих такі ще молокоїдні: олень, горний козел, лось, ізюбрь, рись, вовк, соболь, горностай та інші; з корисних—дика коза. В грудні (ноябрі) що року по де-яких місцях являється така сила кіз, що добрий стрілець на полюванні набива за один-два місяці декілько сот штук. Б'ють стрільці також ізюбрю і п'ятнистого оленя. Молоді роги (панті) цього оленя ціняться в Китаї до 800 руб. пара, і продаються там потай золотниками. Проте нехай не подумає читач, що з одного полювання там можна багатом прожити. Ні, з цього промислу може прожити тільки окрема якась одиниця і звичайно швидче з старожилів, які добре знають край, ніж з новаків-приїзжих.

Грунт. Розвій землеодводних робіт в країні, говорить згаданий уже товариш міністра Іваницький, одсовує нарізку нових учасків в місця більш далекі, які з великим трудом подаються сільсько-господарській обробці.

Вгодні землі—чорноземлі, завтовшки у 2-5 вершків, суглинка*) та супіски**)—містяться по вузьких долинах річок і понад озером Ханка, почасти-ж по низьких схилах гір, які по тамошньому звуться у в а л а м и. Чистих безлісних земель тепер не стрівається, так само, як не можна знайти сухих (не болотяних) луків. Так що кожний ступінь землі для хліборобства доводиться одвойовувати у природи тяжкою працею. Ліси плюндруються та викорчуюються. Таким способом добута земля з під листового лісу (як дуб, осика) виходить кращою ніж з під гольчатого (як сосна, кедр). Скрізь під родючим пластом ґрунту залягає товстий шар глини, через те велика заболоченість земель по всій країні.

Шляхи. Шляхів по всій Приморській обл. дуже мало і вони страшенно погані. Псують їх великі дощі, повіді, багнища, гірські річки і горяність місцевости. До багатьох посілків у дощову пору не можна проїхати ні возом ні верхи. Більшість переселенських учасків не мають до себе шляхів і через те багато учасків пустіють. Зате з того часу, як, наприклад, од станції Шмаківки була проведена дорога на село Успенку і потім вверх по р. Усурі до урочища Анучино, засновані тут посілки стали самими заможніми.

Хазяйство. Землі скрізь по посілках держаться в общині. Тільки в самі останні часи старожили стали різати землі на одруба та хуторі у подворне споживання. Діло це одначе гальмується тим, що не стає землемірів не тільки казенних, а й приватних.

*) Суглинок—ґрунт, в якому 25—500/0 глини.

**) Супісок — ґрунт, в якому 10—200/0 глини: решта переважно пісок.

Хазяйство в Усурійськiм краї ведеться по перележній системi. Сiють на нивцi п'ять—десять раз, пiсля цього земля перестає родити i їй дають одпочити—перележати од 5 i до 20 лiт, дивлячись по ґрунті. Орють на зяб завжди в осени i, як земля по своїм особливостям встигає затужавити, ще раз по весні. В осени нічого не сiють, бо п'ятимісяшна зiма зовсім малосніжна, вітрові та морозові легко досягнути до зерна, i воно вимерзає. Весна проходить без розливу річок, а в квітні (апрілі) та травні (маї) робиться сiйба, i худоба виходє собі на пастівники. Мерцiй сiють пшеницю по 9 пуд. на дес.—бо треба щоб вона встигла до початку дощів одцвісти, а як спізнитись, дощi змивають цвіт i значить надія на врожай щезає. Сiють також жито, овес, ячмінь, льон, коноплю та гречку, але менше ніж пшеницi. З городини садять картоплю, висажуючи по 47 пудів на десятину, капусту, баклажани. Також садять i бакшi; останні у червні та липні; може сiятись сахарна свекла. О весні-ж таки—(як де то й в осени)—випалюється торішня зжовкла, суха трава. На спалених місцях виростає трава краща i ніжніша. Окріч того так починають обробляти i новину. Ліс випалюють, корчують i потім ту новину орють закордонними плугами біля червня (іюня).

З червня (іюня) починається літо i тягнеться три місяці. Першим ділом захожуються з косовицею горяного й лугового сіна. Лугове сіно негарне, i, тільки трохи забарись скосити, зараз-же виростає в дудку, після чого худоба його не їсть вже зовсім. Горяне сіно краще, хоч його й менше i воно не таке високе на зріст. Біля Пiтра ниву доводиться прополювати. Як уборка хліба так i поління проходить під безупинні дощі, що розпочинаються в половині липня (іюля).

Дощі. Їдуть дощі не перестаючи півтори місяці, тоб-то аж до кінця серпня (августа), саме в ту добу, коли треба косити, возити та вiбрати сi-

но й хліб. Од дощів хліба вилягають. А через те, що під тонким шаром чорноземлі залягає глина, яка, раз напивавшись, вже ніяк кріз себе не пропускає води, на нивах застоюються калюжі. Місцями ввесь врожай вимокне, або випріє, погниє і йде прахом...—Та це ще не все.

Повіді. Од тих раптових дощів що року і саме серед літа всі річки виступають з своїх берегів. А виступивши затоплюють водою всі хліборобні землі так, що тільки де-не-де видніються „релки“ *). І стоїть та вода на однаковій височині доки не перестануть лить дощі. „Величезні дощі, які одбулися в жовтні (сентябрі) та листопаді (октябрі) місяцях 1907 року затопили місцевість по річці Усурі та коло озера Ханка. Пропало по крайности половина всього збору сіна, пропав хліб, який не був звезений на токи і не зложений в скирти чи в копиці. Нещастя тяжче всього одбилося на переселенцях та тільки що прибувших „новоселах“, які не встигли ще обстроїтись. Багацько з їх повернулося назад, в рідний край, або одійшло на другі місця Сибіру“.

З доручення українських земств агроном Моторний возив в 1908 році ходаків в Приморську область. І опісля оповідає, що вони з ходаками прибули туди під 30 дневні дощі. Кругом чавунки сплошне море. Вода залила всю округу і поприбиwала своїми хвилями до рельсів скирти сіна і хліба. Геть далі на буграх подекуди маячили стоги сіна до половини в воді....

Старший агент — агроном Козакевич, що їхав туди в 1909 році, говорить: „По дорозі я постійно стрівав переселенців з цілими сем'ями. Траплялися й ходаки, що верталися з Приморської області. Всі вони говорили, що застали на участках велику силу води, цілі болота, а підходящих місць для переселення ніде не знайшли. І справді тоді річки розлилися надзвичайно. Вода

---

*) „Релки“ сухі і високі місця серед болот.

місцями піднялася більше $2\frac{1}{2}$ арш, а потім пішли ще й дощі.“

Як питають переселенців, чом вони тікають назад з тих країн, то чуються відповіді: „Ми потопли!“, або кажуть, що їх ниви і сіножаті опинилися на дні озера.

Особливі по- Та окрім цих, мовляв, звичайних роз-
віді. ливів ще трапляються особливі, страшенно великі, що руйнують цілі хутори, села, та волости, і роблять поселенців іноді просто старцями. Гірше всього те, що ця велика повідь один раз трапляється через 10 літ, в другий раз—15, а в третій через 8 і т. д. і хлібороб ніяк не приміниться, коли тієї великої води сподіватись. Тим то раз в десять літ багатьом доводиться зазнати великого лиха, як не повної руїни і після цього тікати на другі місця. Земський агент Блажівський ось що пише про повідь 1910 року: „Річка Іман перенесла в одно літо дві великих і дві малих повіді, та й не одна вона, а всі річки страшенно розливалися. Через це в Усурійській країні пропав весь врожай; бо все хліборобство зкупчено по річних долинах. Потерпіло 4000 семей“. Кожній з їх треба по 125 руб на харчі, бо під водою загибли: хліб, гречка, пшеничка і картопля. Багацько хат підмито або забрано водою. Переселенські участки з такими назвами якот: „Веселий, Радостний“ то що стали долиною сліз і плачу. Та од тієї дощовитости і мокроті єсть ще одна шкода.

Шкідники В міснях, де дуже тонкий шар чорно-
на хліб. землі, а під ним залягає глина хліба часто заражаються особливою хворобою (грибком — *fusarium roseum*); *її примітно по червоних плямах та рожевому пушкові на зерні.* Спечений з такого зерна хліб не годиться для їжи, бо од його болить голова, нудить, не держать ноги, людина робиться неначе п'яна, через що й хліб такий зветься „п'яним“. Правда з часом, як клімат стає сухішим, а ґрунт на нивах краще оброблюється,

п'яний хліб з'являється там все рідче та рідче. Однак коли вже з'явиться ця хвороба, то з нею і вчені агрономи не можуть боротись. Вона в таких разі дуже швидко розповсюджується і наприкінці цілим селам доводиться кидати насижені місця і тікати од цього ворога на всі чотири сторони. Опріч п'яного хліба на переселенські ниви кругом озера Ханка дуже врунилася „головня“. Через неї пропадає більше половини всього урожаю пшениці. А за останні 2 роки розплодилася неслитна сила мишви, яка місцями дуже точить зернові хліба.

Благополучний хліб здорово вигониться в солому, а на зерно миршавий і з товстою шкурою, од чого з борошна виходить багацько висівок.

Жнива. Наприкінці липня (іюля) і серпня косять ячмінь та пшеницю. Потім пораються коло вівса, картоплі, гречки і иншого збіжжя. Гарячий час уборки серпень, на коли поспівають майже заразом всі хліба, а це для уборки дуже не зручно. Хто не має машини-жатки*), або як розмнякла од дощів земля не дасть робити жаткою, то під цю добу попоточає гарячку. Наймитів-бо на короткий час не завсідги можна знайти. З жовтня починається суха, ясна осінь і тягнеться до початку грудня (ноября). Молотять ціпами. Віяти при та-мошніх непостійних і нерівних вітрах з лопати ні-як не зручно, а треба віялки. З грудня-ж вже розпочинається зима. Отак минає рік хазяйнування переселенця-хлібороба.

Малосилість Багато горя зазнає переселенець від ґрунтів. повіді, одсутности шляхів та од „п'яного“ хліба; а тут його настигне нове лихо—малосилість ґрунту. Місцями після двох—трьох оранок земля вже перестає родити, і дати раду цьому не легко. По низовій частині р Амуру до 1900 року було засновано шіснадцять сел. Переселенцям весь час через плохі землі жилося дуже погано. Вони те й знали, що вешталися з місця на

---

*) Жатки дуже розповсюджені серед заможних селян

місце, з хутора на хутір, а наприкінці, окрім двох посілків, всі покинули хліборобити, покидали землі, оранки; і тільки де-не-де, хто не втік зовсім, засіє маленький клаптик землі, а більше живе з рибальства та лісової промисловости. Прóbували такі малосилі землі задóбрювати підсипкою гною, попiлу та иншого. Одначе не добилися чого треба було. Хліб виростав буйно, та перед тим як наливатись полягав і заставався порожнім.

В 1912 році в Хабаровськiм повіті на 20 старожильських посілків, де живе 2300 душ, сіяли хліб тільки 5 посілків, зайнявши під сiйбу всього 38 дес. землі. Останні 15 посілків зовсім хліба не сіють. А в Удськiм повіті з 27 теж старожильських посілків сіють хліб тільки 4, присiваючи 39 десятин. Останні 23 посілки зовсім не беруться до хліборобства, навіть городини і тієї не сіють. Всі оті селяне, оселені ще до 1901 року, дістали на сем'ю по 100 дес. землі, але через ту-ж неродючість ґрунтів землею не цікавляться і навіть не хочуть знати меж своїх земель. Добре, що в краї населяються городи, розвивається парохóдство, то вони доки що мають собі зарóботок з лісового та рибного промислу або з того що держать коней для почти.

Сенатор Іваницький, беремо з його відчиту, на свої очі бачив такі посілки в Приморськiй області, в котрих поселенці зовсім не хлібороблять і люде посілку оновляються мало не кожні три роки.

Усурійські В народі чомусь дуже поширена чутка про велику врожайність усурійських земель. Справді ж ось скільки получається пудів зерна на круг з однієї десятини землі по опису 1897 року *), а поруч ми наводимо середній врожай по Полтавськiй губернії за десятиліття, з 1897 по 1906 рік **).

*) М. А. Никольскій. „Отчетъ о командировкѣ въ Приморскую область“, ст. 54.

**) „Полтавскій Земскій Календарь“ на 1908 рік, ст. і 60—61.

Назвисько хлібів.	Усурійськый врожай.	Полтавськ. врожай.	
		У яковом.	У селян.
Ярової пшениці . .	70 пуд.	65	48
Озимого жита . .	23 „	86	60
Ярового жита . .	57 „	—	—
Вівса.	62 „	75	59
Гречки	18 „	45	36
Картоплі	424 „	535	456

Наведених цифр, як не хочемо помилитись, на око рівняти не можна. Бо полтавський ґрунт—особливо в селянськiм хліборобстві—ореться й засівається що-року і ніколи не знає собі одпочинку. А усурійському ґрунтові, саме більше після шости літ вже, хочеш не хочеш, а давай од п'яти і до двадцяти п'яти років одпочивати, інакше він перестає родити. З цього видно, що хвалитися усурійськими врожаєми ніяк не можна. Ще навпаки, врожаї стають після двох-трьох разів сійби ризиковиті, а саме менше мало-надійні. З такої врожайности не розбагатіти. Хоч самі старожили живуть місяцями дуже заможньо та це залежить од багатьох таких причин, які вже минулися і не повернуться. Як ще тільки селилися старожили, то будувались головніші тамошні городи, а також чавунка, і це давало їм великі заробітки опріч хліборобства. Крім того їм нарізалося по сто десятин до 1901 року на сем'ю і кращої ніж тепер землі. Та й вирушали з дому такі переселенці маючи про запас капіталу 1500—3000 карбованців, а не то що теперішні—з мідними грошима.

На всю Приморську область зайнято сійбою 175 тисяч дес. землі, з цієї часті три чверті хлібів старожильських. Новосели сіють дуже мало, бо не сила їхня подужати ту тайгу, з якої нарізано більшу частину нових переселенських участків. По таких селах як от Ново-Володимирівка, Міщанка, Ізвестка та інших на все село до 1913 року присівалося хлібів тільки по декільки десятин.

Коли вродить хліб, то його легко продать. Купцями являються городяне, і головне інтенданти. В 1912 році за пуд пшениці платилося 1 руб., вівса 80 коп. і гречки 85 коп. Ціни на худобу були такі: коні од 80—300 руб. (середнє 120 р.), скот рогатий 60—250 р. (середнє 90), свині середнє 40, мули 18 р., ішаки 6 р., поросята 3 р.. М'ясо продавалося по 6-7 р. за пуд, сало 11—13 р., молоко 15—20 к., пляшка. Ось ще деякі ціни (Анучинський підрайон)—за хунт гасу—20 коп., сахарю—30 коп., соли—6 коп., десяток сірників—20 коп., пачка тютюну од 7—20 коп.

Через дорожнечу худоби радять переселенцям, що простують в Усурійську країну, купувати її по шляху в Західнім Сибіру і саме в Тобольській губернії. Відтіля скотина довозиться в Приморську область без всяких перепон.

Перші ступні переселенця. „Якось вживуся“,—каже голота, вилазючи з вагону майже з порожніми руками, і мандрує од залізниці як коли на цілі сотні верст в гущу Усурійських лісів. Там на їх ждуть лісові участки по 8—15 дес. на душу. Корчування і очистка землі з під лісу обходяться од 50 до 80 карбованців од десятини. А щоб викорчувати десятину одними руками переселенця, то треба йому згаяти од 3-х і до 5 місяців. Потім, щоб розорати добуту новину треба заплатити 15—18 руб. од десятини, і розорюється новина не инакше, як сакковським плугом. Опісля оранки ще 4—5 раз волочуть до сійби хліба і стільки ж разів після того як посіють. А ще-ж треба в чомусь жити, на чимсь поїхати і чимсь поїхати.

Тож не диво, що 4000 семей, оселених у 1909 році, через рік, як говорить агроном Косович, *) мали посіяного на сем'ю тільки по $\frac{1}{2}$ дес.

„По самому хазайському роцоту, говорить агроном М Нікольський, середній переселенський

*) Отчетъ Агента А. Н. Косовича по Приморской области за 1910 г.

сем'ї (з 5 душ семейства), щоб переїхати і осістися як слід в Усурійській країні, треба мати не менше 650 рублів. На подорож з України клади 50 рубл., харч за той-же час 50, постройка хати на одведеному наділі 100, пара коней 200, корова 100, плуг 30 і повозка 30“ *). Інші дослідники говорять, що, починаючи з 1913 року, цих грошей треба не менше 1000 карб. З тих хто має менше 650 карбованців в запасі і заб'ється на чу, жину, можуть сяк так влаштуватися тільки такі-що знають яке-небудь ремесло і поперед всього ковальство. Інших-же діло погане,—їм трудно вжитись на взятих наділах. Коли не вміли досі, то на тих нових вільних землях прийдеться навчитися, як просити милостини Христа ради.

Одвідавши у 1910 році ряд нових деревень по Іману, побачите, каже дописувач газети „Дал. Окр“, що там рівно нічого не робиться. Люде од горя та безробіття буквально заїдені вошами. По 2—3 роки нічого не сіють: все більш ходять за „способіями“, які видаються по 5 — 10 рублів. Ці люде проїли все, що можна було проїсти, не підготувавши за рідким виключенням нічого для будучого харчування. Що ж вони робитимуть через рік? Старцюють вони вже давно, невже їм остастся ще грабувати? На жаль злочинність тут все більшає і грабіж харчів і грошей у китайських робітників буває часто и густо. Оттак хлібороблять прихоськи. І далеко не так хазяйнують тубольці—китайці та корейці, які теж живуть в Усурійській (та й в Амурській) країнах.

Хазяйнуван. Корейцю, каже один з дослідувачів їхнього жовтих го побуту, вся та земля вгодна, куди тубольців. Він тільки може пробратися з сапою в руках. Він не вважає на ліс, камінь і кручі. Китаєць і кореець, кажуть переселенці, оре все: і гори, і камінь і глину. І справді, от наприклад Посьєтський район через постійні дощі, тумани і горянність

---

*) Стор. 54 його відчиту.

лічиться цілком не придатним для наших поселенців, тоді як там живе до 15 тисяч корейців і хліборобство у них процвітає!

Землю для сійби хліба вони обробляють грядками, як на Україні для якої-небудь розсади. Ті грядки завширшки в пів аршина, заввишки у три вершки. Хліб в їх сіють ручними сіялками, а доріжки борозни між грядками звичайно пустіють. На другий рік грядки робляться на тім місці, де були доріжки, а доріжки пускаються замість старих грядок. Китайці та корейці дуже старано задобрюють свої грядки гноем, попілом та всякими покидьками. Більше всього засівають того хліба, що зветься „бұда“, який дуже нагадує собою наше просо. Тако-ж чимало висівають вони квасолі і потроху вівса, пшениці, гаолян, маку та иншого.

Китайсько-корейські рослини, як ст буда, чуміза, пайза та инші, косяться пізно—в сентябрі та в октябрі місяці. Через те, що ці місяці там найбільш сухі і теплі ті рослини треба визнать принатуреними до умовин клімату Усурійського краю.

Грядковий спосіб сійби має ту особливість, що вберігає хліб од „п'яної“ хвороби, а тако-ж од бур'янів та довгого застою води і дає м'який провітрений ґрунт.

Він краще забезпечує врожай навіть під повіді. Через те його слід було-б переймати переселенцям, та на жаль вони того не роблять. Вони одказують, що з грядкової сійби більше не вродить ніж з звичайної. Не без того, що на перепоні стають забобони: китайське хліборобство, бач, під покровом нечистої сили, тому переймати його од китаїця гріх. А тим часом знавці краю говорять за те, що можна кращий хліб їсти, як хазяйнувати на китайський та корейський манір—за ним-бо по тому краю стоїть споконвічний досвід,—що треба порати землю китайським засобом, робити грядки, обов'язково сіяти квасоллю, бо нею задобрюється ґрунт, сіяти чумізу і т. и.

Правда про китайця кажуть, що він при своїм способі хліборобити все своє життя проведе на ниві, а переселенець буцім-то стільки часу віддавати їй не може, бо до останніх років його робочі руки в тім краї високо цінилися, і йому було вигідніш заробляти ніж хліборобити. Та в останні роки заробітків дуже поменшало.

Річ в тім, що де є яка робота в країні, то скрізь поналазили китайці. Вони стають за таку дешеву ціну, мало не за дарма, за яку переселенець стати ніяк не зможе. Того всяк наймає на роботу китайців, а обминає наших. Прийшлося видать особливого закону, який забороняє наймать на роботу китайців, та все дарма. Закон законом, а як китаець робе майже задурно, то ні ходакам, ні переселенцям на заробіток не удається попасти.

Одначе того, щоб переймали од китайців засоби обробітки землі та маніру хліборобити, щось не чути. Тим часом, через особливість ґрунту, тяжкий клімат та нові умовини хазяйнування, хліборобство поселенцям, як ми кажемо, погано вдається.

Самі агрономи безсилі зарадить біди. Дати пораду, як і що сіяти, вони не можуть, бо ще не досить вивчені особливости області. Не тільки не вироблені ще засоби кращого поживання землі, а навіть не дізнано, який найбільш підхожий сорт насіння. Зразкові поля, що ведуться під доглядом казенних агрономів ще не дають таких врожаїв, аби ними можна похвалитися перед поселенцями.

І поселенці до останнього часу при першій спроможності віддавали свої землі з частини—получаючи біля 20 пуд. зерна з десятини—чи за гроші в оренду китайцям та корейцям. Особливо так роблять козаки.

Це лічиться самим вигідним й самим легким способом використовувать землю. На його звернув увагу сенатор Іваницький, та й ще б пак, коли по зібраних адміністрацією відомостях видно, що в тих округах, що найбільш доступні китайцям та ко-

рейцям, ніде не найдеш, щоб обробляли землю поселенці сами. (Той ж сенатор зняв питання об тім, аби було зовсім заборонено чужинцям орендувать землю).

Приписка до старожиливі та козаків. Той, хто переселяється тепер на Да- лекий Схід, може приписатися до старо- жильських громад. За приговор про при- писку йому доводиться платити старожилам. Казенна позичка тоді видається в половиннім розмірі. Може бути ще й приписка до козаків.

Усурійське козаке військо має дев'ять мільйонів десятин землі, з неї в користуванні козаків біля од- ного мільйона, а решта гуляє. Незабаром ці землі пустять в нарізку переселенцям, а тим часом хто б хотів переселитися мусить записатися в ко- заки. Тоді йому дається по 30 десят землі на муж- ську душу, а за те переселенець повинен нести і козачу службу: мати коня, амуніцію та инше. А найбільше розуміється селиться людей на віль- них казенних землях.

Лічба пере- селенцям. Коли треба було перш ніж переселяти- ся посилати вперед ходаків в край, то переселення йшло поволі, нормально. А саме:

РОКИ:	До Приморської області.		РОКИ:	До Приморської області.	
	Семей.	Душ.		Семей.	Душ.
1897	10	77	1902	842	5636
1898	17	150	1903	921	6658
1899	90	486	1904	14	56
1900	826	5511	1905	6	26
1901	491	2972	1906	1429	7881
			1907	10515	61722

Але-ж в 1906 та 1907 роках було дозволено пере- селятись без посилки ходаків та попереднього „за- числення“ за собою участків. І тоді на Амур та в Усурійський край посунуло стільки переселенців, що на 1 жовтня (октябрі) 1907 року, з сотні душ

аж на 35 чоловіка не знайшлося в Усурійськ. краї навіть і якої небудь, хоч-би поганої, землі. І ці сердеги мусіли шостимісяшну сувору зіму перенести без наділу, без хати, з сем'ями, з малолітніми дітьми. Тим часом инакше й не могло бути, бо зразу прибуло таке число людей, якого не сподівалися і якого ще ніколи не бувало.

На переселенських пунктах городів Челябінська, Сизрані та Тюмені, де до дрібниці ведеться лічба, куди й скільки людей направляється, одмічено тих, що простували в Усурійську країну у 1907 році замість сподіваних 1500 семейств 12292 сем'ї, у яких було 69496 душ обох полів. Та не всі вони дійшли, куди думали: 2237 семей з їх, числом 7774 душі, в далекім, тяжкім шляху розгубилися і, не дійшовши, посідали на тих місцях, які їм трапилися. А 10515 семей або 61722 *) душі все таки добулися на той бажаний Зелений Клин. Це число людей проти того, скільки в 1906 році дійшло в край, більше у 8 раз, а проти 1903 року навіть в 9!

За той-же строк втекло із області до дому або в інші краї 888 семей, числом в 4209 душ; виходить все-ж таки на перше січня (января) 1908 року прибавилося переселенців 57513 душ.

Казенні відомости не кажуть, скільки в тім числі наших українців, але ми знаємо *), що туди прийшло:

з Чернігівщини	3073 сем'ї,	в числі	18453	душ,	що дає з сотні	26,50/0
Київщини	3007	"	17140	"	всіх прибувших	24,70/0
Полтавщини	1150	"	6636	"	"	9,60/0
Волині	775	"	4245	"	"	6,10/0
Харківщини	485	"	2764	"	"	3,90/0
Поділля	407	"	1938	"	"	2,80/0
51176 душ, що дає всього						73,60/0

А як перелічені губернії всі українські, то значить ми знаємо звідси, що українців прибуло в Усурійський край коло 51176 душ, або 73,6 відсотки (процента). Крім того з Вороніжчини

*) Ми не лічимо тут ходаків за той же рік. Іх одмічено на Усурійський край 14379 душ, не дійшло 6958 і побували там 7421.

*) „Вопросы Колонизации“. Том III, стор. 39.

прийшло 1221 душа, або 1,7% всього числа приходьків, та з Басарабії 5587 душ, або 8%. Прибавимо з цього числа половину на українців (бо по цих двох губерніях наших людей чимало живе) і вже не лічитимемо гурту переселенців з Катеринославщини, Херсонщини та Кубані, і то по приблизній лічбі ми маємо на сотню прибувших переселенців аж вісімдесят чоловіка наших українців!

У 1908 році прибуло переселенців до Приморської області 22370 душ, 1909 р.—23771, в 1910—13230, в 1911 біля 12000 душ. Таким чином всього за чотирі тільки роки переселенська хвиля зменшилася в шість раз проти 1907 року. На сотню прибувших дали: Полтавщина 25%, Чернігівщина 29%, Київщина 25%, Харківщина 3%, Таврія та Катеринославщина 2%, Волинь та Поділля 6%, Вороніжчина 1%, Могилівська та Мінська губ. 7%, Сібір 5%, решта губерній та областей 6%. Коли й за ці роки підлічити українців, то знов на сотню їх набірається аж вісімдесят чоловіка!

Одвод Тепереньки слід роздивитися нам, що учасків. знаходять собі наші земляки в Усурійській країні і чи є там зараз землі, угодні для українських хліборобів? Тоб то такі землі, що годились би зразу для хліборобства, а не після того, як їх осушать, сплундрувати ліси і т. ин.

Уже в 1900 році землеміри вкупі з другими урядовцями, що правують нарізкою переселенських учасків, ясно висловлювалися, що все гоже для займищ зараз вже одрізано і переселенцями зайнято. А більше годящих земель трудно знайти. Після того в Усурійську країну мов-би на перевірку того був навмисне посланий з Петербургу урядовець *), що добре знається в переселенні. Отже він, як не бажав одкопати вгодних земель, одначе мусів після своєї подорожи писати: „коли осушити заболочені долини, та покорчувати ліси,

---

*) Призвіще його Кауфман.

то тоді ще можна знайти землі, хоч і не дуже багачко“.

Що-ж до того, що й зараз нарізаються переселенські участки в Усурійському краї та Приморській області, треба так говорити. Не штука намітити участків не тільки на десять-п'ятнадцять тисяч душ, а навіть і вдсятеро більше. Особливо ще, коли велять з Петербургу. До речі й про кожний одрізаний наділ на один погляд можна казати — годиться, а на другий — нікуди не годящий. Участки вибираються не агрономами, які вміють розбіратися в ґрунтах, а самими землемірами, хоч вони в ґрунтах мало тямлять, бо на те не вчені. І як мало путньої землі, то доводиться одмежовувати, наприклад, болота. Прийде на таке добро дивитися хлібороб, та тільки плюне і піде геть.

Які Так трібно-ж і знайти вгодної землі, участки. коли її в Усурійській країні тепер майже не зосталося вільної.

Наприклад, душові долі, що нарізаються над самим Японським морем, у Побережнім та Ольгинським підрайоні, всі горяні. Їм дуже дошкуляє туман, бо хліб не встига як слід виспіти. Що до пшениці зокрема, то агрономи досі ще сперечаються, чи можна тут її сіяти і коли можна, то по яких саме місцях. Немає колодязів. Сінокосів дуже мало. Стройового лісу немає, давно-бо сплюндрований. Стирчать по участках коряві стовбурі дров'яні, та густо пеньків. Щоб орати, то кожний стушніть землі треба очищати з під пеньків та дерев.

От нарізаний біля моря на 1912 рік участок Ванинський, про який казаний опис говорить так: „Лежить коло бухти Ваніної, од повітового города на 720 вер, од волости 790, од церкви 670, од школи 620, од почти 790, найближчий посілок 20, найближче торгове місто і фершальський пункт—720 верст. Пахаті і сінокосу нема, самий ліс. Ґрунт бідний. Гарно можна рибальчити. Всього одведено 16 пайок, по 8 дес. на душу“. Що тут робитиме

хлібороб? Земський агроном Блажієвський у відчиті своїм по командіровці в Приморську область за 1910 р. каже, що од цих місць треба одвертати українських переселенців.

Ті участки, що лежать в Нікольсько-Усурійським підрайоні коло города Нікольська і в 70 і до 135 верст од чавунки, нарізано по долинах річок Даубихе та Улахе, і вони ще здебільшого не мають до себе проїзжих шляхів. (Прокладка-ж однієї верстви шляху в середньому обходиться в 500 карбованців). Місцевість весела, хороші крайовиди. По долині Даубихе наділи містяться на увалах і, щоб можна було орати, треба попередку викорчувати той ліс, що скрізь густо їх покриває. Річні-ж долини всі заболочені. Вся вигода з їх це те, що вони дають накосявати лугового сіна; та воно там, як вже було розказано, погане.

Або ось як сама казна каже про один учасок по річці Улахе *): „Учасок Тяпігоу, Зеньковської волости, має 600 десятин вгодної землі, з якої нарізано 40 душових пайок. Скрізь росте ліс і тільки де-не-де є прогалявини. Грунт—темний суглинок. Колесної дороги до участка немає. Що перевозить треба, то або на спині у коняки, або човном по воді. Найблизче сусіднє село на 25 верстов“. Все таки полоса земель Нікольського підрайона була більш підхожа для переселенців, порівнюючи з іншими, та на жаль цей підрайон тепер майже весь заселений, хоч і не скрізь удачно. У посітках по долині річки Улахе, до речі сказати, дуже розповсюджені пранці. Лікарів же там немає зовсім.

У 1909 році уже згаданий агроном Блажієвський, командірований одшукувати вгодні участки переселенцям - українцям, одвідав деревні Вадимівку, Сиваківку і Петровичи, Чернигівської волости, які ще в 1903 році засновані по долині озера Ханка. „Я був зляканий бідністю новоселів,—пише він. Хати ду-

---

*) „Справочная книжка о переселении въ Амурскую и Приморскую области“. Изд. Пересел. Управ. 1907 г. ст. 116.

же плохі, хлівів у більшості нема, скоту мало, сами новосели та їх дітвора мають нещасний, якийсь заморений вигляд. Годуються так пагано, що проіздючи їх села я не міг нічого купити собі, щоб попоїсти“.

В інших місцях участки то дуже лісові, то такі, як от в Хабаровському підрайоні, що нарізані у 1907 році і до 1913 р. все ще заселяються. Знов говоримо слово в слово за казеною книжкою*). „Участок „Схимник“ має 5892 десятини вгодної і 8116 негодної землі, де нарізано 385 душових пайок. Місце рівне і скрізь зполосоване озерами та заливами од сусідньої річки Тунгузки. Де є хоч невеличкий горбик, там росте листовний, дров'яний ліс, а де лісу немає, то весь ґрунт заболочений і мало вгодний для оранки“. Оці наведені відомости сами по собі всякому зрозумілі, бо ясно говорять кожному, що участки нікчемні, і хто зна чого тут ще треба добавляти. Ну, нехай на мить ми з тобою, читачу, переселилися на далеку чужину і дістали собі душові пайки на участкові „Схимник“. Перше діло, з якого доведеться починать життя,—це осушка болота. Скільки-ж грошей на це піде і скільки літ?! А як бува тих грошей та й немає зайвих. Коли й є, то чого ради ми вкинемо їх в болота? Звісно-ж бо вже**), що добута осушкою земля ніколи не буває такою родючою, а значить і цінною, як Усурійська-ж, але яка раніш не була під болотом. Не без того, що гнітитиме нас жаль і досада: проти других ми з більшим трудом добули собі землю, а значно гіршу. Потім.—Участок лежить в такому місці, що великі розливи річки, котрі хоч і рідко, а все таки трапляються, неминуче приносять страшенну шкоду і збитки. Чи то-ж життя? спитаємо. Чи є ж рація тоді переселятися?

---

*) Та-ж сама „Справочная книжка“, ст. 127.

**) „Вопросы Колонизации“ т. I, ст. 178.

Взагалі в Хабаровському підрайоні нема вільних участків, годящих для переселенців-українців. Які є, ті таєжні, заболочені, дуже трудні на обробіток, без доріг і далеко од населених місць. От в 1910 році одведено п'ять участків в Іманському підрайоні по р. Тайзібері (притоки Імана), де опріч болот і кам'яних гір (сопок), що понялися кедровником, нема иншої землі.—Мовляв, селяне будуть контентуватися з лісового промислу. Або селять зараз десятки семей на участках „Єловом“, „Ягодном“ та инших нетрях, де наперед відомо, що землі доброї нема і дороги туди непроходимі. Такі участки нарізалися спочатку, розуміється де далі вони не можуть бути кращими, вони вглиблюються в страшну далечинь і гущу ще страшнішої тайги. Переселенець попробує там осістися та й тікає, один з тих втікачів ось як жаліється. „Землі багато, в мене було десятин 70, та що з того, як ми боялися з посілку вийти. У нас в лісі тигри з тигрятами жили. Двоє коней задавили, на чоловіка з кушів плигав один та промагнувся. Кликали охотника, з Нікольського, та щось не поїхав. А тут прочули буцім хунхузи (розбійники-китайці) за горою деревню спалили. От ми зібралися в два дні і подалися в город. Останнє добро продам, а вернуся в рідний край. В нас там житіє мирне і тихе“.

Місця не для українців. В 1907 році Полтавська Губернська Земська Управа посилала в Усурійську країну свого вченого агронома д. Нікольського. Вся мета його подорожі була в тім, аби одшукати земель для переселенців з Полтавщини. І от він, зацікавлений в тім, щоб знайти вгодних земель, не жаліючи земських грошей, дуже старанови́здив скрізь по краю, обглядив ті участки, що нарізані переселенськими землеодводними партіями і потім у своєму відчиті про все те так каже*):

„Які земельні простори zostалися незаселеними, то вони здебільшого взялися болотом, або

---

*) Ст. 59 його відчиту.

покриті густим лісом і через те для полтавських переселенців негодящі. Мені важко вказати хоч-би один участок годящий⁴. Наприкінці ж говорить:... „слід одвертати полтавських селян од переселення до Усурійського краю“. А як всі українські селяне питають од участків того ж самого, що й полтавці, бо живуть і хазяйнують майже в однакових умовах, то, додамо од себе, виходить що треба всіх їх одвертати од переселення до Усурійської країни.

В останні часи, як провели на Далекий Схід чавунку і як уряд особливо завзявся заселяти той край, щоб його не захопили китайці, найшлися такі письменники, що стали аж під небеса вихваляти Усурійську країну і її придатність для хліборобства. Та все те дарма! Хоч як хвали ті болота, ліси та пустині,—вони краще од того не стануть і хлібороби селитися там не будуть.—Звичайно не без того, що можуть знайтися там невеликі вгодні клаптики земель всього для якоїсь сотни семей не більше. Про переселення ж тисячі, десятків тисяч семей на рік марно сподіватися. От в 1910 році переселилося в Приморську область 16 тисяч душ, а втекло назад у рідний край 5102 душі. В 1911 році прибуло 8526 душ, а втекло до дому 2274 душі. Ми не кажемо вже про тих, що вибралися в інші місця Сібіру за кращими участками, на заробітки або й старцювати.

Побережна частина Приморської області заселяється тільки по долинах річок. Так в 1912 році нарізано кругом затоки Посьета біля 1000 хуторів. Вони мають по 15 дес., лежать над самим морем і будуть оддаватися таким переселенцям, які вміють рибальчити.

Далі од моря в бугристих місцях нарізано хуторі по 25 дес. а коли багацько неудобства, то й до 70 дес. Вони годяться тільки для скотарства, а хліборобить на їх не можна.

Ще варт згадати, що заведено там з вільних зе-

мель оброчні статті. Здаються вони в оренду од 50 до 2000 дес. ціною од 27 к. і до 1 р 50 к. за десятину на рік.

Цей дикий край жде розробки своїх природних багатств. Він жде широкого розвою промисловости. А промисловість вже навчить місцевих людей, як м'ясо їсти і з усурійського скоту, а не те, яке замороженим привозиться аж з Австралії і по кращих городах краю продається по 20 коп. за хунт, навчить як і з розливами річок боротись і багато де-чого навчить хорошого.

III.

Про Амурську область.

Географич- Амурська область, як об тім свідчить не місце. і саме назвисько, лежить по над річкою Амуром по однім його боці, бо з другого йде вже чуже Китайське царство. З боку Росії межують з нею області: Забайкальська, Приморська (в яку увіходе Усурійський край) та Якутська.

Гори. Од сумежної Якутської області одділяється вона високим гірним кряжем. який зветься Становим, хоч Яблоновим. Згадуємо тут про його тому, що він є найвища гора, од якої розходяться по Приамурському краю чимало низчих, а там багацько ще низчих гір та шпилів і так далі. Од цього вся область дуже бугриста.

Річки та ґрунт. По цих шпилях, або як їх там ще звуть „увалах“, неглибока амурська чорноземля біля двох, чи трьох вершків завтовшки. А під ним зараз внизу залягає товстим шаром глина. Через це ували ті в середній частині Амурської області заболочені не тільки по схилах, а й по вершинах. Також заболочені і продовження (отроги) Яблонових гір в западній і Буреїнських—у східній частині Амурської області. Скрізь росте густий ліс з таких дерев, як сосна, ялина, листвениця та інші. У східній частині області непролазні ліси аянської ялини. Вони ростуть на Буреїн-

ських горах прямо на гранитних каменях, без знаку ґрунту, вкоріняючись у мохові. Примічено, що чим вища місцевина, тим ліс густіший, більш непроглядний: його одвіку не рубала сокира, а подекуди ще зроду не проходив чоловік. Звуться ці ліси „амурською тайгою“.

Крім грянишної річки Амура проміж отими горами пробігає багатько менших річок, з яких визначніші це Зея, Бурея і Селемжа, що понароблювали собою багатько великих і малих долин та лощин. По цих низах землі кращі ніж по горах, чорноземля місцями лежить шаром у пів аршина вглиб. Тільки верхня її частина в 3—5 вершків, яку саме приходиться орати під хліб, якась липка і дуже нагадує глину. Та й взагалі амурський ґрунт далеко не рівня нашому українському—от хоч-би полтавському. Він далеко слабіший і де-які вчені знавці чорноземлі кажуть, що не може навіть називатись чорноземлею.

Рослини. Як по долинах инший ґрунт ніж по горах, то й дерева ростуть в їх не ті, що по горах. Тут ростуть клен, липина, осичина, тополя і т. и. Поруч же ростуть вигнані вохкістю в соломю, височезні, грубі трави. До речі тут сказати, вони, як і на Зеленому Клинові, не дуже тривні, а тому й худоба не охоче ними годується.

Система хазяйства. Ми вже казали, що чорноземля на Амурі дуже тонка і не така дужа, як то в нас на Україні. Од сійби хліба вона швидко знесилюється і перестає родити. По цій причині хазяйство там ведеться по перележній системі. Вона ось яка: шість літ зряду орють землю, сіючи на їй поперед ярове жито, потім пшеницю, далі овес, а ще далі гречку, знов ярове жито, вдруге овес та й ще раз овес. Після цього як який ґрунт, то дають йому одпочивати од п'яти та й до двадцяти п'яти років. Після одпочинку все таки до землі не повертається попередня сила і родючість: знімають хліб не шість, а 4—5 раз, і знов дають стілько ж одпочи-

вати, як і вперше. Перейти од перележної до вищої системи хазяйства трудно. Грунтам треба давати мінерального задобрювання. Систему хазяйства треба щоб виробили агрономи, бо вона не може бути така, які ми знаємо наприклад у нас на Україні. Спробували в с. Михайлівськім, Гильчині і Толстовці посіяти такі сорти трав, як от тимофієвка, клевер, люцерна та інші, аж вийшла повна невдача.

Оранка і зима. Орють під хліб завсїгди в осени. Як піднімають новинну землю, що зроду не оралася, то запрягають в залізний плуг не менш, як чотирі пари волів. Грунт такий важкий, що хоч які міцні полички у залізних плугів, а проте і ті часто ламаються. В осени сїйба ніколи не робиться, бо озимий хліб вимерзає. Раз через те, що шостимісяшна, амурська зима проти української майже удвоє холодніша, а вдруге—що саме найхуже—вона малосніжна. Сніг, який потроху випадає в початку і кінці зими, зноситься вітром, а серед зими його немає зовсім: чорніє гола земля і тільки коли не коли побризкають крупи, або впаде щось подібне до куряви. Їздити цілий рік доводиться на колесах. З середини квітня (апріля) починається коротка весна і сїйба хліба.

Весна і сїйба. Не стоять скрізь калюжі, не біжить ярками каламутна вода, не виступають з берегів річки, як те ми звикли бачити на Україні. По нашому так мов-би й не весна, бо нічому було роставати. По луках між куп'ям виступає подекуди вода; земля набрякає, робиться мнякою, вохкою тай годі. Скот вигоняють на пашу не раніш 15 травня (мая). Через те, що з осени нічого не сіється, сїйби збирається велика сила. Тому в цю добу хатанина з сїймою надзвичайна, й ціни на наймитів стоять дуже високі. До половини червня (іюня) сїйба кінчається. Тим часом стає все тепліше та тепліше, в холодку градусник (Реомюра) показує 30 градусів тепла.

Літо і дошовитість. Не встиг ще поселенець гаразд розігнати спину після сійби та волочіння, аж тут уже йому час братися за сінокіс. Порається він біля сіна і всякий раз рішає загадку—чи не низько він станове стіг, або копицю сіна на луках. Це тим, що з другої половини червня починають безперестанно йти такі великі дощі, що великі і малі річки краю виступають з берегів і на все літо затопляють низи. Дощі не перестають йти до кінця серпня (августа). Небс завсігди хмарне. В повітрі стілько з'являється комарів, всякої мошки¹⁾, що людям, а надто худобі й коням, просто життя немає. В хлібах з'являються бур'яни і глушать його, так що клопоту з полоттям доводиться занати дуже багачко. В хатах од вохкості розбухають рямці у вікнах, двері і налізає всякої тварі...

З бур'янами та вохкістю од тих дощів не тільки нові переселенці, а й старожили не вміють як слід боротись, а псвчитися у китаїців та корейців, які добре цьому запобігають, почасти не хотять, почасти ж не можуть²⁾. А тим часом часто трапляється, що хліба вимокають на коріню, од чого настає страшне лихо — повний неврожай! А довгі затяжні дощі як коли зовсім не дають убирати хліба ні жатками, ні руками. Тоді йому доводиться стояти до морозів, і зерно осипається. Убирати ж по дощу сплошна мука. Так що і в тім і в другім разі псується хліба дуже багачко.

Повіді. Розливи річок саме в гарячу добу жнив не тільки шкодять тим, що псують шляхи та переправи; це ще б нічого. Та бувають такі спустошіння од розливів, що руйнують добробут людей до щенту: зносяться хати, хліви,

¹⁾ Мошка та по тамошньому зветься „гнусом“.

²⁾ Китаїці та корейці сіють свій хліб, що зветься „буда“ та „ярь-буда“. Як вони сіють і який з того мають зиск, ми вже говорили вище, по Усурійській країні.

скирти хліба, стоги сіна, копиці, жива худоба та інше. Після таких розливів буває що й в старці йдуть ще вчора заможні хазяїни. „Я їхав на Амурі саме під дощі, говорить дописувач „Нов. Вр.“.—З палуби пароплава вся долина здавалася озером, по якому чорніли верхушки затопленого лісу. Як же проїхати на участки? питаю. Та ніяк не можна, відповідають. Ось як перестануть йти дощі, висохне озеро, то тоді може верхи чи пішки й проберетесь. При мені, говорить той дописувач, коло Благовіщенська на великім шляху загрузло в багнюці 150 підвод з переселенськими пожитками. Поїзжане поклали ждати доки обсохне, аби одкопаться і рушити далі“. Завідуючий Амурським переселенським районом д. Кафка переправляється через річки плавом, а наперед дає ямщикам записки, що йде у воду своєю волею і, на случай загине, прохає за його смерть нікого не винуватити.

В 1910 році через оті надзвичайні дощі вода розлилась так, що повідь наробила великого лиха: весь урожай хліба і сіна в Амурській області пропав¹⁾, самі найсухіші, найкращі нарізані участки повернулися у справжні болота або озера, дороги поруйнувало. До того ж в тім році було надзвичайно багачько гнуса (мошки і комарів). Особливо достається од розливів новакам переселенцям. Старожили до новаків вороже ставляться і не охоче діляться своїм досвідом про тамтешнє життя. Сами ж новаци про все те мало знають і роблять багачько помилок. А за це тяжко караються.

Осінь і В кінці серпня дощі перестають йти і, пали. сяк так упоравшись з хлібом, поселенець мусить поспішати убірати бакшу, городину то що. Весни-бо, осени й літа—всіх вкупі не дев'ять місяців, як у нас на Вкраїні, а тільки шість, і з початку жовтня вже бувають удосвіта заморозки дуже шкідливі для дерев. Потім не-бо знов заволікається і на цей раз не хма-

¹⁾ № 40 Изв. О. З. П. О.

рами, а димом. То „пускають пали“, що значить: випалювати (по-декуди це робиться весною, а не в осени) суху траву та комиші по мочажинах, багнищах та трясинах. Таким способом доходять того, що на горілих місцях починає рости краще сіно. Заразом з випалами поспішають орати, бо з листопаду (октябрю) морози вже такі дужі, що стояча вода покривається міцною кригою. Грудень (ноябрь) вже перший місяць довгої та суворої зими. Отак проминає тяжкий рік життя амурського хлібороба.

Скотарство. Сторонній прибуток можна знайти поселенцю од чумакування, полювання, рибальства, бжільництва і од розведення коней, тільки не рогатої худоби, бо в скотарстві там кохатися не можна. По краю багацько стоячої води. Вона загнивається, провонюється і часто буває огнищем телю. Ліків проти телю немає, а можна тільки запобігти хворобі тим, що зробити худобині привітку. Але це діло ветеринарних лікарів; та де їх там набрати, коли й тих лікарів, що людей лічуть, на Амурі майже немає. Од того телю багацько дохне худоби. До цього треба додати чуму, та іноді поголовне запалення легенів у худоби, що знищує багацько скоту. Тамошні луки мають серед добрих і велику силу отруйних трав. Од цих трав скотина отруюється і од того наростає воло (зоб). Іноді воло розходиться на всю шию і стає таким завбільшки, як черево скотини, тоді худобина задусується. Ветеринарний лікар (Славин) зробив перепис худоби по селу Бол. Сазанка, Красноярської волости. З того дізналися, що в 1907 році народилося хворих на вола з сотні 42%, а в 1908 році 33. Третя частина з їх од цієї хвороби й подохла. В 1904 році хворої волом скотини, і переважно телят, було ще більше. А раніш, 1900 року, більша половина народжалася з волом і майже всі загивали. Ця хвороба є на худобі у всіх поселках по річці Зеї, а місцями (деревня Святилівка) так і на

людях. Коли б годувать скот сіном, яке брати на 5 верст вбік од Зеї, то хвороби не було б, та горе що так далеко од Зеї луків немає, а самі горяні пустинні місця, де сіно не родить. Більша частина телят родиться без шерсти, а вівці пагано переносять Амурський клімат: хворіють на якісь хвороби, сліпнуть і часто й густо дохнуть. Взагалі науковий дослід умовин лугового хазяйства, каже ботаник Вл. Доктуровський, вказує на те, що нема надії на розвій скотарства у будучині.

Китайці та корейці. Китайці та корейці сіють свій хліб, що зветься „буда“ та „арь-буда“. Як вони сіють і який з того мають зиск, ми вже говорили вище, по Усурійській країні. Тут додамо тільки, що вони і на Амурі орендують землі у переселенців чи козаків. Розповсюджений такий спосіб оренди: із всього числа обробленої китайцем землі половина належить йому і він, як орендарь, засіває ту землю чим хоче. А переселенці чи козаки по більшості, маючи такого дешевого робітника, як китаєць, сами біля землі не пораються. Вони контентуються хлібом, який мають од здачи в оренду землі китайцям.

Сотенні на діли. Амурський край—це колишня частина Китаю. Відколи підгорнуто його під Росію (у 1858 році) пройшло небагато часу,—тільки 50 літ. От попервах, аби скоріше заселити придбані землі, уряд перевозив туди переселенців за казенний кошт і давав їм різні вільготи, одводячи на душу аж по сто десятин степової та лугової землі. Крім того поселили козаків та дали їм п'ять мільйонів десятин землі. Майже всі землі Амурського козачого війська це одвічна дівуча новина, бо козаки мало пораються коло хліба. Їхні станиці мають поганий вигляд. Дахи на хатах гніють і провалюються, огорожі поламані і звалені, на вулицях непролазна грязь. Коли що й процвітає, так одне п'яцтво. П'ють молоді і старі, жінки, діти; навіть дають пити немовлятам—„щоб

краще спали“, а землі пустіють. Аби підселить людей на ті землі уряд дозволив приписку переселенців в козаки. Це тепер робиться так само, як і приписуючись в Усурійське військо. Таким чином ліпші землі розібрано, позоставалися, як і в Усурійським краї, лісові та мокрі участки ¹⁾. І хто переселяється на Амур, одбірає на мужську душу не по сотні, а тільки по 15 десятин землі, а також підлягає заведеній у 1910 році загальній військовій повинності.

З давних давен Амурський край влюбили наші земляки, і їх переселялося туди більш ніж кого іншого. Остання „всероссійская перепись“ наших українців на сто душ людности одзначила аж 18 чоловіка. Добувається на Амур з їх багацько й зараз, особливо з того часу, як пройшла сибірська залізниця і доїхати туди можна всього тільки за 30 день.

Лічба. Відколи тільки розпочалося переселення на Амур, ні разу не прибуло стільки переселенців, як у 1907 році. На переселенських пунктах сказали, що їдуть туди 2570 семей, в яких було 14909 душ. Та 470 семей з їх, в числі 3127 душ, по восьмитисячнім шляху розгубилися, не дійшли до місця, а осілися по дорозі там, де й не думалося. А добулося таки аж на Амур 2100 семей з 11782 душами обох полів ²⁾ Це проти 1906 року прибуло приходьків у п'ять раз, а проти 1903—в чотирі рази більше. По відомостях ³⁾ тих урядовців (чиновників), які завідують переселенням, ми знаємо, що туди прийшло наших людей:

¹⁾ В 1908 році з 40 тисяч всіх одведених душових пайок, офіційно (казною) лічиться 27 тисяч лісових, а 13 тисяч лісо-степових участків, які теж майже лісої.

²⁾ Ми ще не полічили ходаків, з яких одмітилося на Амур 4133, а прибуло справді 2799 чоловіка.

³⁾ Відчит за 1907 рік „Завѣдующаго переселенческимъ дѣломъ по Амурской области“. Видання Переселенського Правління.

Назвисько губерній.	Число семей	Число душ обох полів.	Відсоток до всех прибувш. на Амур за 1907 р.
з Полтавської губернії .	532	2915	2,40%
„ Волинської „	186	1085	9,20%
„ Катеринославськ. . .	5	24	0,20%
„ Київської губернії .	163	1005	8,4 %
„ Кубанської області .	9	42	0,40%
„ Подільської губернії .	9	30	0,30%
„ Харківської „	105	631	5,30%
„ Чернігівської „	141	781	7,0
		6513	54,80%

А як всі названі губернії (див. 36 стор.) українські, то ми відціль дізнаємося, що на Амур в 1907 році прибуло наших земляків по приблизній лічбі 6513 душ, або на кожну сотню народу—55 чоловіка. А в останні 45 душ до сотні увіходять великороси, німці, литвини, молдовани та інші. Значить і зараз українців прибуває туди більш ніж кого иншого.

Новітня на- Аби-яке, як ми бачили, життя різка. старожилів-хліборобів Амурського краю, які до того-ж і наділені кращими землями. Цікаво ж тепер знати, що знайшли собі ті селяне, котрі переселилися туди після 1907 року, і переселяються зараз. Чи-ж знайдуться для їх там не тільки вільні землі—(таких скрізь досить)—а найголовніш—вгодні землі. От про це зараз і поговоримо.

Як на 1907 рік нарізано для переселенців душових пайок аж 22.400, то здавалось-би що нестатку в добрих землях немає. Та инше виходе, коли роздивигися краще на ті пайки.

Поперед всього незанятими позоставалися або лісові землі, або лугові по болотах, або-ж ще такі, які неначе й степом треба назвати, а почни орать—пройдуть дощі—вони дивись стали справжнім болотом. Розуміється на такі участки треба раніш витратити багацько сили, грошей і дорогого часу. А цього-то всього дуже в обріз у нових зайдів-переселенців.

На кожний рік уряд видає „справочні“ книжки для переселенців. В їх ото й розповідається про знов одведені землі. З тієї книжки ми зараз і переказуємо про деякі участки ¹⁾: „Мало-Перський участок Амурської Зейської волости має 1875 десятин вгодної та 1125 дес. невгодної землі. На ньому нарізано 125 наділів. Вода з річки М. Пери. Долина заболочена. Увал покритий лісом. Участок важкий для розробки. Луків зовсім немає. Немає й шляхів до його. Деревня Суражівка в 17 верствах. Дорога до неї погана“. Зробимо до цих слів пояснення.

Раз таке діло, що долина понялася багном (заболочена), то перш ніж на їй що сіять, попереду треба її осушити. Крім того стояча вода в багні є гніздо телию, од якого гине худоба. Потім той же ліс, який росте на бугристих наділах і не дає зараз хліборобити, треба раніш викорчувати. Тієї й другої роботи вистане на багацько літ. А що ж врешті чийде? Чорноземля з під лісу, як ми вже казали, не товща 2—3 вершків. Як сіяти на їй, то вона через 5—6 літ перестає родити і, аби набратися знов сили, мусить перележати гуляючи од 5 і до 25 років. Добре-ж було так довго давать одпочивати своїй землі тому, хто, як то бувало раніше, получив наділ по сто десятин на душу, а як це може зробити той поселенець, якому одведено тільки 15 десятин? Дал, як бути без луків? Що

---

¹⁾ „Справочная книжка о переселении на Дальний Восток“. Изд. Перес. Управи. 1907.

робити без шляхів? Може хто скаже: „пхе, дурниця; я й сам там зумію дорогу ту прокласти“! Отже так думати не можна, бо проводити шляхи на Амурі це не те, що у нас на Вкраїні. У 1907 році, як прокладали там колесний шлях Черняєво-Зейський, то на одну верству прийшлося витратити в середньому 1206 карбованців. Шлях з станиці Улагачі до станиці Уланга обійшовся по 1163 карб. верства. І од деревні Овсянки до города Зеї по 1500 карб. З довголітнього досвіду кажуть, що прокладка однієї верстви шляху на Амурі обіходиться на круг не менше однієї тисячі карбованців ¹⁾).

На участках кращих ніж той, до якого тільки що ми дали пояснення, однаково доводиться мати діло з найбільшою невигодою їх—з малосилистю ґрунту. З цим нічого не поробиш, бо незанятих сильніших ґрунтів вже немає. Ось один такий приклад ²⁾:

„Будаковський участок, Красноярської волости, має 3495 десятин вгодної і 3005 негодної землі, з якого нарізано 225 душових пайок. Стоїть він коло річки Селемжі. По піску зверху тонкий у 2—3 вершки шар чорнозему—це по долинах. А по увалах 1—2 вершки чорнозему, під яким внизу глина. Ували покриті лісом. Луків вдосталь. Самий близький посілок Богуславка у 33 верствах. Щоб дістатися у сусідній посілок, чи який инший, дороги другої немає, як тільки човном по воді“.

Душові пайки на 1908 рік, розуміється, не краще від тих, що були одведені на 1907 рік. З 22 тисяч пайок ³⁾ до 12,104-х немає колесної дороги. До їх можна тільки наближатися літом—підпливаю-

¹⁾ „Отчетныя данныя по Амурскому переселен. району за 1907 г.“ Видан Перес. Правл. 1908 р. ст. 21.

²⁾ „Справочная книжка о переселении на Дальний Восток“. Изд. Пер. Упр. 1907 р. ст. 39.

³⁾ Ті-ж „Отчетныя данныя о переселении на Амур“. Ст. 8 9.

чи по річках, а зимою під'їзючи по льодові. Опріч того у 6514 душових пайок нема води для пиття, а колодязів не зроблено ще. Так негаразд стоїть справа з новими участками. Той урядовець (чиновник), який завідує переселенським ділом по Амурському краю, повідомляв,—перше, що „степових пайок майже не нарізано“, і друге, що „пайок, гідних на те, аби їх зараз можна було заселяти, з 22 тисяч всього тільки біля „9259“. Зараз в Черняєво-Зейським районі нарізано переселенські участки і, треба сказати, що українським хліборобам, які осідаються тут, прийдеться досить тяжко. Природні—бо умовини зовсім інші ніж ті, які у нас на Вкраїні.

Недавно (на 1912 рік) в Бурейо-Архаровському підрайоні наприклад були одведені для українських переселенців п'ять степових участків. Але степом на Амурі звуть не те, що в нас. Там коли кажуть степ, так замість наших українських легких для обробітки земель знайдете: чисто-болотяні землі, топкі труднопроходимі болота і т. інше. Шкода, що не пишеться про те, що ті сирі степи треба попередньо осушити, тому багато людей попадає в пастку й зубожується. Далі пишеться про те, що ті участки мають 2—3 вершки чорнозему. Тут теж слід сказати, що так званого „Амурського чорнозему“, на думку знавців, зовсім не існує, а під цим неправильним назвиськом слід розуміти темні лугово-болотні ґрунти, яких родючість нікчемна.

Утікачі з Амура. Наші земляки давно стали тікати з Амурських земель. Для цікавості наведемо тут, що за один тільки 1910 рік утекло звідти українських селян: полтавців 330 душ, київців 228, харківців 377, херсонців 115, волиняків 58, вороніжців 129, чернігівщан 70. Це втікання досягає в останні роки половини всього числа прибувших. От в 1911 році прибуло в Амурську область 5140 душ переселенців, а вернулося до рідного краю 2190. Ми не лічимо тих, що не вернулись до дому, але

пішли геть з області шукати земель десь в других областях, що наймитують або й старцюють, покинувши одведені їм участки. Втікачі здебільшого жалілися на повіді, клімат, ґрунт та недостачу грошей, бо сподіваної казенної позички у 200 карб. їм не давалось. Тим часом там все дороге: хліб по 85 к. пуд, гречка і овес по 90 к., пшениця по 1 карб., картопля по 60 к. Коняка пагана коштує 150 карб., а добра до 250. Розорать цілину беруть по 15 карб. за десятину, та волочіння 5. Дешеві тільки робочі руки. Так в 1910 році на хазяйських харчах платилося у місяць дорослому робітникові 12—15 карб., а підліткові 8—10 карб.

Досліди земель. В 1891 році академик Коржинський, об'їздивши і зробивши досліди, писав, що Амурська область для переселення цілком негодяща. У 1906 році другий дослідник, після того як сам побув на місці і все побачив, говорив: „На Амурі всі землі, на яких можна сіяти без попереднього загноювання, давно зайняті. Діла новоселів кожного слідуєчого року все гірші та гірші. Переселенське діло в Амурській області близько до періоду кризісів.¹⁾

В 1908 році „Областное переселенческое бюро“²⁾, що пробуває зараз в городі Полтаві, для розшукування вільних і вгодних земель на Амурі вирядило туди свого довіреного чоловіка (агента). Йому доручено було обдивитися ті місця, через які будеється і скоро пройде нова амурська залізниця. От він об'їздив там землі на 500 верст довжини, де проходять річки Б. Пері, Бу і Зея, і бачив самий тільки густий віковичний ліс, з таких дерев, як сосна, ялина, піхта, кедр та інші. І ні одного шматка землі він не натрапив такого,

¹⁾ „Извѣстія Император. Рус. Геогр. О ва“ том XXXII, стор. 457. Петерб.

²⁾ Деякі земства на Україні з'єдналися в спілку, аби гуртом п'яркуватися переселенським ділом. Од їх ото й встановлене оте „бюро“.

щоб годився для хліборобства. Між иншим він каже, що чорноземного шару ніде немає товще одного вершка. Після своєї подорожі той агент ручиться, що заселення таких земель великими групами людей діло ніяк неможливе. На його думку пристали і представники „Общеземской переселенческой організації“, і цим визнали непридатність амурських земель для заселення¹⁾.

Урядові експедиції 1908-9 року з знавців ґрунту та ботаників обійшли досі не вивчені простори по річках Зеї, Нори, Гілюя і Тирми. На підставі добутих матеріалів сенатор Іваницький у вищезгаданому відчиті знаходить більш-менш зручними тільки місця Зеї і Мамино приблизно на 50,000 душ. Але сам же додає, аби беззастережно тут поселить виходьків з лісових губерній Європейської Росії. А взагалі той сенатор не надіється, що Приамурську область незабаром можна густо заселити.

Переселенські агрономи Левицький і Етінгер були в тій експедиції і гео-ботаничні (земельно-рослинні) умовини Приамурської країни навели їх на сумний висновок. Через часті лісові пожежі і масові вирубки лісів край буде все більш і більш заболочуватися, тоб то обертатися в тундру. Це вірно також і для району новопроложеної Амурської залізниці.

Агроном тієї ж експедиції і ботаник Доктуровський, навівши багацько причин, врешті говорить, що в наші часи в Амурську область та й в Усурійську країну, яка пробуває в таких же умовах, ніяк не можна направлять переселенців в першу чергу. А в другім місці він каже: безперечно, що без широко поставлених меліоративних робіт: осушки болот і т. п., а також без агрономичної допомоги трудно рахувати на успіх в заселенню края. Тому приходить дивуватися, як де хто говорить,

¹⁾ „Русскія Вѣдомости“ № 203 за 1908 рік.

що середня і північна частина області годяться для українців, що буцім то на Амурі є місця, відповідні природнім здібностям українців. Як є навпаки: українські селяне не звикли до сильно заболочених просторів, до постійних дощів, розливів річок і т. п.

Попошукавши цілий 1910 рік вгодних земель для переселенців в Амурській області, агроном Козакевич пише, що всі ті участки, які нарізаються тепер для переселенців, дуже далекі од населених осередків, таєжні, дуже заболочені. Розробка земель вимагає великої праці і капіталу. Земель придатних для українських переселенців—мало. Він все таки найшов декілько підхожих участків, найкращих в області, і досяг того, щоб зачислили їх наші земляки.

Вже більше десятка літ тому як офіційні начальники краю стоять проти переселення через недостачу земель. Амурський генерал-губернатор у своєму відчиті за 1898—1900 роки так казав: „Всі ґрунти, які годилися під переселення, вже зайняті і більше знайти не можна“.

Після цього всього одна мсва може бути: Теперешні переселенці на Амур знайдуть собі там один розор зразу, як приїдуть, або ж через десяток літ, як бідна чорноземом земля виснажиться і перестане давати врожаї,

IV.

Забайкальська область.

Забайкальська область, як говоритья офіційною мовою, є п'ятà, котрою Далеко-східні жемчужини ¹⁾ обпіраються на корінні сибірські губернії. Через те залюднення названої області має першорядне політичне значіння. Як і всі поперед полічені області вона дуже велика, лісова, а опріч того ще й горяна.

---

¹⁾ Амурська та Приморська області.

Клімат. Клімат області суворий і через горяність дуже різноманітний. Кожний схил гори, кожна долина має свій особливий клімат. Який саме, про те нема відкіль дізнатися. Середня температура по місяцях року показує так:

Місцевість.	Січень. (январь)	Лютий.	Березень.	Квітень.	Травень.	Червень.	Липень.	Серпень.	Жовтень.	Листопад.	Грудень.	Студень. (декабрь).	За рік.
Нерчинськ. підр.	-49	-45	-40	-27	-12	-5	+3	-1	-7	-28	-39	-49	-49
Витимський „ .	-43	-29	-30	-24	-8	-1	+6	+2	-6	-28	-41	-48	
Читинський „ .	-48	-45	-45	-26	-10	-1	+2	-3	-9	-20	-38	-46	-48
Полтава	-31	-31	-24	-11	-2	+3	+7	+6	-2	-13	-22	-22	-31

Відсіль видно, що один тільки місяць серпень не боїться морозів. В останні місяці мороз може побити хлібові рослини і пошкодити врожаєві.

Не менш цікаво порівняти, скільки в середньому по місяцях випадає вологи—дощу чи снігу все рівно.

Місцевість.	Січень. (январь).	Лютий.	Березень.	Квітень.	Травень.	Червень.	Липень.	Серпень.	Жовтень.	Листопад.	Грудень.	Студень. (декабрь).	За рік.
Нерчинський підрайон.	3	2	6	10	27	25	69	63	22	14	6	5	252
Вітимський „ . .	1	0	0	1	3	53	63	96	5	11	9	6	
Читинський „ . .	3	2	3	7	30	48	91	77	28	10	7	7	313
Полтава	18	22	30	30	33	75	48	47	28	41	21	23	416

Значить, зімою випадає снігу дуже мало. Весна страшенно суха. У травні одбувається сійба—він все ж таки сухіший проти Полтави. Хліба по-

співають там в серпні, коли саме йдуть безупинні дощі і не дають зібрати хліб.

Під урожай в Забайкальщині мають з Врожаї. з однієї десятини:

Збіжжя:	У Нерчинському підрайоні.	У Вітімському підрайоні	У Читинському підрайоні	У селян Полтавщини.
Ячменю.	45 пуд.	40 пуд.	47 пуд.	57 пуд.
Вівса	45 „	43 „	47 „	60 „
Жита ярового . . .	38 „	42 „	39 „	—
Пшениці	38 „	37 „	39 „	51 „
Жита озимого . . .	30 „	51 „	35 „	60 „
Гречки	30 „	—	32 „	39 „
Сіна	20 „	—	27 „	—

По Вітімському підрайоні хто-зна, чи стане тепла, аби доспіли овес, просо та й ярова пшениця. Іноді навіть ярове жито не доспіває. Проте цим підрайоном чомусь зацікавилися старожили других місцевостей Забайкальської області і стали туди переселятися.

Новітня нарізка. До тих губерній, куди здавна виражають переселенців, цю область приєднано тільки з 1908 року. Тоб то тоді, як почали вишукувати для переселенців всі—забуті богом і людьми—землі. Крім того проведено по тих місцях нову залізницю, що має військову ціль,—і не добре ж як навкруги лежатимуть величезні, безлюдні та дикі пустині, куди й ворон людської кости не заносив.

До цього часу переселенські землеміри воловодяться з одводом участків серед величезних лісів, які звуться Баргузинською тайгою. Аби добратися од найблизчого города Чіти до тієї тайги, тре-

ба проїхати по бездоріжжю 270 верст. Поки що відомо тільки, що в Баргузинській тайзі можна жити од скотарства, а од хліборобства хтось знає. Грунта там і нічого б собі, та клімат такий, що не можна покладатись надій на хліборобство. Літо дуже коротке. Сіять треба пізно—в половині травня (мая). Коли саме починає хліб колоситися та наливатися, настають ранні заморозки. В початку серпня (августа) уже замерзають річки, а в кінці випадає сніг і починається справжня зима. В саме тепле літо земля одтає зверху на одну або дві чверті, а внизу застається мерзлою. Таким чином виходить, що для повного дозрівання ячменю, вівса, проса, озимого жита і пшениці там не вистачає тепла. В 1907 році посіяли агрономи в Інгульському зівовникові на пробі всякого хліба, та він не дозрів.

Нарізка по- З 1907 року стали нищпорити земель над залізниці для переселенців понад лінією нової чавунової.

В 1908 році ¹⁾ зроблено дослідження земель в долині річки Унгури, коло посілка Бушулея по лінії Амурської залізниці. Виявилось, що земель гідних зараз під хліборобство є дуже й дуже небагато. Це окремі участки по декількох десятках розкидані по різних місцях району. А що до останніх земель, то заселяти їх не можна перш ніж будуть проложені добрі колійні шляхи та осушені багнища. Заболоченість участків понад чавункою величезна і як не нав'язував їх своїм ходакам славяно-сербський агроном, що з доручення земства їх водив, ходаки ні за що не схотіли тих участків записати за собою. В 1910 році з Київщини поїхало на Бушулейські участки під приводом земського агронома 26 ходаків. Обдивившись ґрунта ходаки не схотіли їх зачислити за собою. „Ми бачимо, казали вони, що тут нам не жити. Як тут загинати, так краще дома“. Сам агроном пробрався на участок

¹⁾ Агрономами, топографами, ґрунтознавцями та агентами земської організації.

„Озерний“, щоб одвідати поселенців з України. „Дякуючи холодній весні,—пише він,—новосели на-строєні не весело. Баби плачуть, чоловіки сумні. —Попробуємо як буде родить, кажуть, а то втічемо відсіль“.

Козачі землі. Після подорожі в Сібір сенатора Іва-ницького уряд рішив пустить під пе-реселення і частину земель Забайкальського ко-зачого війська. Козаки мають 12 мільйонів десятин землі. Сами її не обробляють, а віддають в оренду китайцям. Та ці землі є продовження пустині Гобі. Вони безводні і через те мало дадуть місць придатних для хліборобства.

Майбут- В Забайкальській області намічено під ність засе- поселення переселенським відомством лювання. приблизно 900 тисяч десятин землі. Скільки ж десятин знайдеться вгодних для хлібо-робства ще не дізналися. І взагалі там ще тільки пробують вести хліборобство, а чи буде од того який толк—невідомо.

Шкідники. Зате добре відомо, що на перших же ступнях сійбу хлібів спіткало лихо. Кобилка на-падає на зелені росточки і виїдає до щенту цілі поля. Проти цього шкідника селяне пустили в ход чари. Шепчуть знахарі над полем, заговорюють во-ду та бризкають нею хліба. Розуміється кобилка як їла, так і далі пожирає сходи хлібів...

V.

Якутська область.

Якутська область найхолодніша в світі. За-селяють її якути і живуть з звіроловства, ри-бальства і подібних промислів. Тільки одні скопці—переселенці, що зайшли і оселилися там, втікаючи од переслідування за свою віру, зуміли повести в тих нетрях та пущах сільське хазяйство. Між Якутськом та Вилюйськом за Верхоянським хребтом аж до Колими тягнуться їхні селища по

місяцях де холод сягає до 57⁰/₀, де літо півтора місячне, де навіть в червні по ночах бувають легкі заморозки. В затишних долинах виспіває жито. Скопці ж зуміли пристосувать до тамошніх ґрунтів картоплю, свеклу і моркву. Вони вперше показали якутам свиню і вівцю і навчили їх робить для дорогих пушних звірків—соболя і горностая—особливі сажі.

Земель для переселенців доки що в цій області не одводять.

За те Якутщина є місце, куди засилають політичних діячів.

VI.

Жовта небезпека і колонізація.

З самого початку цієї книжки ми сказали, що будемо говорити тільки про переселення, полишивши колонізацію в стороні. Проте нам здається, що ми не сповнили б перед читачем нашого обов'язку до краю, коли б не сказали йому скількох слів про так звану „жовту небезпеку“ для Далекого Сходу і об тім, що уряд завзявся його швидко колонізувати „руськими“ людьми.

Нам відомо, як китайський уряд приблизно коло 60 літ тому поставився до оддачі Росії багатой Усурійської країни. Мандарина І-шань, що підписав невідгодні для Китаю умови за „підвищення влади і дурість“ позбавили чинів і сану. А його помішник був з деревляною колодою на шиї виражений в Усурійщину на показ і науку всім вірним китайцям. Сам богдыхан тоді заявив, що місця на річці Усурі він нізащо не віддасть Росії. Незабаром одначе наскок Англії та Франції і діпломати примусили його проти бажання оддати нам тую країну.

Та з чим швидко погодився китайський уряд з тим не так то легко обнашити народню свідомість. Громадська думка гостро засудила ту уважку!

А треба сказати, що та думка здавна не рахувалася з урядом, а надто зараз, коли в Китаї всі до одного грамотні і вже падають з голів позрізувані довгі коси.

Китайському народові тісно і де далі тим все більше і більше тіснішає. Ніде дівать лишку людей—от через що втрата тих порожніх і добрих земель все дужче й дужче відчувається і ніколи не може бути забута хліборобським народом. Китайці та корейці не дивляться на те, що на Далекому Сході руські землі, вони всюди налазять. Роблять самоправно займи десь в глибоких лісах та серед болот і з великою впертістю ступінь за ступнем просовуються вони з своїми хліборобськими грядками туди, куди ще сотню літ і калачами не заманиш нашого переселенця. Мають добрі врожаї там, де у нашого хлібороба ніщо не роде і проживають, почуваючи себе щасливо доти, доки не прийдуть російські землеміри і не зженуть їх з насижених місць, а оброблені землі не одмежують під участки недотепним переселенцям.

Хлібороблять вони також і на орендах, які беруть од городів, козаків та переселенців, заживаючи хазяїнам доброго зиску і не забуваючи себе. Це робиться в той саме час, коли російські підданці не вміють поратись коло землі за тамошнього клімату і не хочать собі повчитися од жовтих тубольців.

Китайці дуже гарні і головне дешеві робітники по всяких наймах: у хліборобстві чи на рибальстві на залізницях чи на полюваннях, у золотім промислі чи в горнім—скрізь вони витіснили білого робітника.

Нарешті вони являються торговцями, особливо з другими инородцями в країні. Дрібна торгівля власне вся в руках у китайців, тут з ними ніхто не може конкурувати.

Одно слово—нема тої галузі хазяйства чи промисловости, де б китайці не почували себе як дома.

І вони не тільки гарно у всьому встигають, а втративши політично Усурійську країну, в дійсності завоювали економічно не тільки одну її, а всю Приморську область, Амурську і почасти Забайкальську!

В цім завоюванні чудовою опорою їм служить заселення Китайською державою понадкордонної смуги, яке за останні роки прийняло надзвичайно широкі розміри. Залюднено по той бік Амура такі місця, що подібні їм лежатимуть у нас пустими ще не одне покоління людей.

Залюднили в себе жовті, та й пруть хмарою на наш бік кордону, так що доводиться їх стрівати по самих глухих місцях краю, де вони одні тільки чудово знають усі входи і виходи.

Минула війна з японцями показала, що китайці та корейці своїм знанням місцевостів пособили не нашому військові, а японському, будиши добрими шпіонами. Кому ті китайці оддадуть свої знання всіх закутків Далекого Сходу на случай війни з Китаєм легко одгадати. А не треба бути пророком аби наврочить, що війна з жовтолицими із за тих країн зовсім не за горами і являється тільки питанням часу,

Оце в кількох словах і є суть „жовтої небезпеки“.

Аби спинити побідний хід жовтої раси на наші далеко-східні володіння і запобігти на далі тій небезпеці, на думку нашого уряду, треба населити в ті країни „руських“ людей, аби таким чином своїми поселенцями витіснить із краю жовтих.

Роздивляючись попереду окремі області, ми бачили, що за наші часи через недостачу земель, які б були зараз угодні для хліборобства, переселення на Далекий Схід великих гуртів селян уже не може бути, але говорять, що Далекий Схід як би там не було треба чим швидче колонізувати. Так в чім же різниця міжу переселенням і колонізацією?

Коли брати нашого нужденного хлібороба таким, яким він є і для його шукати вгодних зараз земель у чужині—це буде переселення. Коли-ж брати дикі землі, таєжні місця і різні промисли тої чужини не обробленими, як вони є, і для їх підшукувати не рядового хлібороба, а багатих, розбитних, з торговельною чи промисловою здатністю людей, які потрібні для тих земель, то це буде колонізацією.

Так на 1912 рік нарізано багацько участків убогих ґрунтом понад Японським морем. Як приїде на їх переселенець хлібороб, він не зуміє влаштуватися і поведе старців, а коли приїде туди людина перше всього грошовита—що-б мала тисяч п'ять рублів грошей,—а друге, яка вміє рибальчити і промишляти цим ділом, то з рибальського промислу замість вложений п'яти, скажем, тисяч, поверне сторицею.

На 1913 рік одведено чимало заболочених місць недалеко од городів та чавунки, на які треба не переселенця, а міцного колонізатора. Він би наперед затратив свої гроші найменше по 10 рублів на десятину, аби осушити багнища. Потім, розводячи городину, на яку там великий попит, не тільки виручив би свої втрати, а наж би може багатство. Особливо туди треба дотепних лісопромисловців: лісів там край непочатий і ліс має збут, а тільки щоб підступити до суворої та віковичної тайги треба добрий капітал.

За наші часи переселенці на Далекому Сході майже зовсім не потрібні, тоді як в колонізаторах там велика потреба. Тим то наш уряд особливо наголосив на колонізацію, заснувавши особливий комітет по заселенню Далекого Сходу.

Перед тим комітетом поставлено величезне завдання і таке надзвичайно нове для урядової практики, що мимоволі і не в одного мене з'являється острах за будучність тих широких замірів.

Легко було комітетові провести всякі заборони

проти жовтих, як от: заборона китайцям та корейцям захоплювати землі поблизу кордону, орендувати казенні участки, заборонено наймати їх на казенні підприємства, ввозити хліб з Манджурії і т. и. Хоч ті заборони й дуже шкодять тепер економічному розвою краю, а саме: заборона займищ у багатьох просторах поверне велику силу вже оброблених земель в пустку, заборона найму жовтолицих підіймає ціни на руські робочі руки втриє, що-ж коштуватиме при таких умовах вироб пуда хліба і почім його треба продавати? і т. и.; хто зна чи не буде од тих заборон більше лиха ніж користи навіть в будучині? А от принадити-б на Далекий Схід так потрібних сміливих колонізаторів доки що пагано удається. Поодводять участки на грошовитих колонізаторів, а їх Біг дасть! Натомісць поналазе переселенець, який не тільки не може зробити жадної затрати на поліпшення участку, а навіть ще треба йому самому дати „спомочкованія“, аби він добрався од чавунки в лісові нетрі на свої пайки. Навіть у великоросів, вдачі яких більш властивий отой торговельний живчик, і то не стає промислового завзяття, яке там так потрібне. Не вистачає ризику йти з своєю копійчиною під Китай, з яким може не сьогодні так завтра де війна, а що-ж доводиться казати про наших земляків?

Ще з 1900 року всіми, хто тільки знав про халяйнування і життя на Далекому Сході, визнано, що оселювання українського селянства там і не можливе і не бажане. Незаняті землі там—горяні, лісові, болотяні—тобто все такі, що ніяк не похожі на ті розлогі степи його рідного краю, в яких наш хлібороб звик кохатися.

Наш українець людина виключно хліборобська, тоді як на Далекому Сході хліборобство для нових прибутків може бути тепер тільки побічним засобом придбання шматка хліба.

А наприкінці, щоб там ми не говорили, як

би не застерігалосся в книжках проти необачного переселення, воно, як стихійний рух, буде собі йти і на Далекий Схід так само, як іде безугавно і на інші місця Сібіру. Дуже бо заховані в людській вдачі з одного боку неймовірність до дружньої поради, а з другого бажання спокусить свою хвороту: чи не найду часом щастя?

Таким неслухам од всього серця побажаємо доброї долі і ще й порадимо, прибувши на нові місця першим ділом знайти земського переселенського агента.

Цим агентам можна няти віри. Вони дуже гарно знають місця, щиро піклуються про переселенців, через що взагалі кожному приходькові, хто б він не був—переселенець чи колонізатор—агенти можуть стати у великій пригоді.

25 липня 1912 р.

Соснівка.

Труд 50 коп (1986) Р
Л 3981

Міцук
О. Мицюк.

Книжки того-ж автора:

1. Про переселення на Амур та в Усурійський край, видання I. Ціна 5 коп.
2. Переселення в Західний Сібір. Має сім малюнків. Ціна 8 коп.
3. Переселення в Степовий Киргизький край (на Сірий Клин). Ціна 7 коп.
4. Про піски Полтавщини та їх задовбрювання (Має 14 малюнків і 1 карту). Ціна 15 коп.
5. Переселення та українство. Ціна 5 коп.
6. Веремійовська Буча (друкується).

Ціна 15 коп.

Про переселення на Далекий Схід.

Львів. Бібліотека
Ан. УРСР

Київ, 1913.